

I. ТРАХТЕНБЕРГ

ШЛЯХЕТНЕ СЛУЖІННЯ ПОКЛИКАННЮ

Академіку Ю.І. Кундієву — 75 років

Спектр діяльності цього вченого охоплює широке коло проблем — від суто професійних, пов'язаних з медициною і наукою, до суспільних, політичних, морально-етичних. Юрій Ілліч Кундієв — один з найпомітніших представників наукового напрямку, який ми називаємо профілактичною медициною. Він пройшов шлях від аспіранта і молодшого наукового співробітника Київського інституту гігієни праці і профзахворювань (нині Інститут медицини праці АМН України) до директора цієї установи, академіка НАН і АМН України, члена-кореспондента АМН СРСР (нині РАМН), віце-президента АМН України. Ю.І. Кундієв — Заслужений діяч науки і техніки, лауреат Державної премії України, експерт ВООЗ, член Європейського форуму з біоетики. У його творчому доробку — понад 400 наукових праць, серед яких 20 монографій, підручників, різних керівництв і довідників. Можна було б продовжити перелік досягнень і звань Ю.І. Кундієва. Однак я хотів би повести мову не в такій звично-ювілейній, а в іншій тональності, розповісти про героя цього нариса як про особистість — неординарну, надзвичайно тонку й інтелігентну, віддану обраній справі, надійного друга і товариша.

ВИБІР

Не так давно книжковий світ збагатився цікавим і повчальним не тільки для сучасників, а й для майбутніх поколінь виданням — «Академіки про медицину, час і про себе» (К.: Авіценна, 2000). Серед тих, хто повідав на її сторінках про своє життя в медицині й науці, — Ю.І. Кундієв. Його роздуми про минуле і сьогодення, його спогади мені особливо близькі, адже ще з 50-х років ми працюємо на спільному науковому терені, творчо співробітничаємо, незмінно підтримуємо дружні стосунки. А ще раніше, коли після аспірантури я тільки-но починав свою педагогічну діяльність на кафедрі, молодий Юрій Кундієв був одним із студентів, яким я викладав. Як керівник наукового студентського гуртка рекомендував його по закінченні інституту для наукової праці. Вже тоді бачив у ньому здібного і перспективного дослідника, розумів, що його захоплення науковим пошуком щире, зацікавленість предметом не випадкова, а глибоко виношена.

Хвилюючою і романтичною була повоєнна пора в alma mater! Юрій Кундієв з великою вдячністю згадує своїх тодішніх учителів: «Моє навчання в Київському медичному інституті припало на той період, коли в ньому працювали, очолювали кафедри, читали лекції видатні вчені, іменами яких пишається не тільки цей славнозвісний інститут, а й уся медична наука. Відтоді минуло понад 50 років. Звичайно, сьогодні я цілком усвідомлюю їхню роль і значення в медицині, але тоді нас захоплювали їхнє вміння цікаво викласти часто досить нудний предмет, багатогранність, самобутність кожного з них».

Розповідав він і про перипетії свого зарахування до аспірантури (у ті роки для сина репресованого воно було малореальним. Добре, що особисто Лев Іванович Медведь, будучи міністром, вирішив це питання). Згадуючи про дальші події, Юрій Ілліч на конкретних прикладах розкриває роль своїх учителів «у медицині, науці, житті». У мене

завжди викликало повагу його ставлення до свого головного вчителя і наставника — Л.І. Медведя. «Під впливом Льва Івановича, — згадує Ю.І.Кундієв, — я почав займатися токсикологією пестицидів і проблемою безпеки їхнього застосування. Він був консультантом, коли я писав докторську дисертацію. Пізніше наші взаємини переросли в дружбу вчителя та учня, якою я пишаюся і пишатимуся завжди. Так що моїм учителем і в науці, і в житті був академік Медведь Лев Іванович, а якщо бути зовсім відвертим, то він замінив мені батька».

Нещодавно Юрій Ілліч підготував до видання низку своїх праць, опублікованих раніше в наукових часописах і в пресі. Обсяг майбутньої книги, напевне, сягне за двадцять друкованих аркушів. Працював він над нею з наснагою і творчою винахідливістю. Поділився зі мною своїм рішенням супроводжувати кожна публікація коментарем і мемуарними замітками про тодішні суспільні й наукові події. Раніше у нас з ним не раз були розмови про те, що ми просто зобов'язані поділитися набутим досвідом з колегами, друзями і наступниками, розповісти про прожите і пережите, про особливості нашої професії, проблеми, які доведеться розв'язувати молодим.

Коли чотири роки тому відзначалося 70-річчя Інституту медицини праці АМН України, за нашою спільною ініціативою вийшов збірник, присвячений учителям і попередникам. Ми з Юрієм Іллічем вмістили у ньому звернення до майбутніх випускників. У ньому і роздуми, і настанови тим, хто йде нам на зміну. Там є такі слова: «Подальший прогрес у галузі профілактичної медицини, зокрема нові розробки пріоритетних напрямів медицини праці, дуже складних, але надзвичайно важливих в інтересах суспільного здоров'я, чималою мірою залежатимуть від вас, молодих наших колег. Від вашої ініціативи, наполегливості, цілеспрямованості, усвідомлення громадянської відповідальності і, звичайно, від рівня вашого професіоналізму і знань, попереднього досвіду. Останнім часом серед молоді, у тому числі наукової, нерідко спостерігається тенденція оцінювати минуле переважно з негативних позицій. Звідси — ігнорування досвіду старших поколінь, діяльності своїх попередників. Мабуть, звідси і глибоко помилкове прагнення зруйнувати все, що було створене в минулі роки, щоб потім, мовляв, починати з чистого аркуша». Ми писали ці рядки, намагаючись передати молодим наше глибоке переконання, що сьогодні дуже важливо не втратити все те позитивне, чим нас збагатило минуле.

Говорячи про вчителів, Ю.І. Кундієв посилався на Капицю, який справедливо зазначав, що ми часто забуваємо про тих, хто посадив дерево, а віддаємо належне тільки тим, хто зриває плоди. Він згадував лекції Г.В. Фольборга, Є.О. Татарінова, О.І. Черкеса, С.І. Винокурова, М.Д. Стражеска, В.М. Іванова, А.М. Зюкова, О.М. Марзєєва, Л.В. Громашевського та інших і зазначав, що це була «могуча кучка», ціла плеяда великих майстрів. Вдячний учень ніколи не забував про тих, хто визначив його майбутній вибір, сприяв науковому пошуку, коли він ще був молодим дослідником.

Унікальна обставина: з 1951 року, тобто від моменту закінчення КМІ і донині, Ю.І. Кундієв працює в одній і тій же установі — київському Інституті медицини праці АМН України.

«МАЙБУТНЄ НАЛЕЖИТЬ МЕДИЦИНІ ПРОФІЛАКТИЧНІЙ»

Автор цього, відомого багатьом вислову — наш мудрий попередник хірург М.І. Пирогов. Йому співзвучне твердження іншого видатного лікаря — Ф.Ф. Ерісмана, який був упевнений, що у профілактичній медицині — гігієні — велике майбутнє.

Чи виправдалися сподівання корифеїв нашої медицини? На жаль, однозначно відповісти на це запитання я не ризикну. Адже, з одного боку, таке твердження навряд чи може сприйматися як необґрунтоване. З другого — не можна не погодитися з нашим шанованим земляком і колегою М.М. Амосовим, котрий не раз підкреслював, що в нас і понині під медициною розуміють переважно лікування хвороб, а не запобігання їм. Хоча на словах постійно проголошується першість профілактики, але на ділі це часто лише риторика, у кращому випадку — добрий намір.

Подібна ситуація позначається і на престижі фаху, який обирають студенти медінституту. Адже здавна у середовищі медиків, особливо молодих, виявляється потяг до лікування, діагностики хвороб. Значно меншою мірою спостерігається тяжіння до профілактичної медицини, прагнення сприяти зміцненню суспільного здоров'я передусім шляхом запобігання захворюванням.

Я сам, закінчивши свого часу лікувальний факультет Київського медичного інституту ім. О.О. Богомольця і обравши майбутньою діяльністю не практику лікування, а профілактику, міг наочно переконатися в тому, що, на жаль, не так вже й багато серед молоді справжніх ентузіастів профілактичної медицини. Згодом, коли я викладав студентам гігієну праці з курсом професійної патології, то в лекціях, на практичних заняттях, а то і в довірчих розмовах намагався зруйнувати стереотип, який вкорінився у свідомості молодих людей, що медицина — це виключно лікування хвороб. Посилався на повчальні приклади з минулого, коли передові медики самовіддано боролися з епідеміями чуми, холери, віспи, висипного і поворотного тифу, захоплено розповідав про корифеїв профілактичної медицини — Ф. Ерісмана, А. Доброславина, В. Суботіна, М. Хлопіна, М. Гамалію, Л. Тарасевича, Д. Заболотного. В тому, що частина випускників Київського медичного інституту все-таки не тільки сприйняла ідею профілактичної медицини, а й зробила її основою своєї фахової діяльності, велика заслуга видатних учених і викладачів, які особистим прикладом утверджували цю ідею. Їхні імена відомі медичній громадськості не тільки України, а й далеко за її межами. Це Л.В. Громашевський, О.М. Марзеєв, Г.Х. Шахбазян, Л.І. Медведь, Д.М. Калюжний, Р.Я. Габович, С.С. Познанський, С.С. Дяченко, С.С. Каган. Сьогодні можна назвати чимало випускників Київського медичного, які стали гігієністами, епідеміологами, мікробіологами, вірусологами, інфекціоністами, профпатологами, токсикологами, фахівцями у галузі соціальної гігієни та організації охорони здоров'я.

Серед тих, хто присвятив своє життя профілактичній медицині, — і видатний лікар-гігієніст та вчений-експериментатор Ю.І. Кундієв. Його багаторічна професійна діяльність — це надзвичайно плідний творчий процес, постійний дослідницький пошук і водночас напружена повсякденна робота, спрямована на впровадження досягнень сучасної профілактичної медицини як пріоритету охорони суспільного здоров'я. Поєднання позиції лікаря, який вирішує важливі для країни прикладні завдання, з творчою спрямованістю вченого-дослідника, мабуть, і є найхарактернішою ознакою діяльності Юрія Кундієва.

МЕДИЦИНА ПРАЦІ: ПРОФІЛАКТИКА ЧИ КОМПЕНСАЦІЯ?

У середовищі лікарів-практиків і вчених, зайнятих розв'язанням проблем сучасної гігієни, медицини праці і токсикології, Юрій Ілліч широко відомий як дослідник з унікальним діапазоном наукових інтересів. Основні ж напрями його досліджень — це гігієна і фізіологія праці в сільському господарстві, вивчення закономірностей впливу на організм людини і теплокровних тварин пестицидів, наукове обґрунтування методів і засобів запобігання інтоксикаціям, експериментальний аналіз комбінованої дії чинників

виробничого середовища, епідеміологія професійних і зумовлених виробництвом захворювань, оцінка ризику виникнення екологічно спричиненої патології і передпатологічних станів. Пріоритетними стали багаторічні дослідження Ю.І. Кундієва щодо експериментального аналізу механізму дії потенційно токсичних хімічних речовин у процесі їхнього надходження в організм через шкіру. Ця проблема, що розглядається і в докторській дисертації, і в монографії, і в багатьох зарубіжних публікаціях ученого, продовжує домінувати і в його сьгоднішніх дослідженнях. Причому нині її розробляють уже численні учні Ю. Кундієва. Адже Юрій Іллєч є визнаним керівником наукової школи гігієністів: він підготував понад 40 докторів і кандидатів наук у цій галузі профілактичної медицини.

Ю.І. Кундієв під час експерименту з оцінки токсичності пестицидів. 1963 р.

Учений давно і плідно працює над проблемами зниження рівня захворювань, спричинених шкідливими факторами виробництва. Кардинальну стратегію щодо медицини праці Ю.І. Кундієв сформулював в одній із своїх програмних статей — «Профілактика або компенсація». Вона була опублікована у 1996р. і викликала гостру дискусію на сторінках періодичних видань. На основі статистичних даних учений проілюстрував катастрофічне зростання в країні рівня виробничого травматизму і професійних захворювань. Усе це відбувається на фоні збільшення показників смертності працездатного населення і зниження тривалості життя.

На більшості підприємств і навіть у цілих галузях (наприклад у вугільній промисловості) практично відсутня соціальна політика, не розв'язуються проблеми профілактики, стану здоров'я і безпеки людей. А тим часом близько трьох мільйонів працівників в Україні зайняті безпосередньо у сфері виробництва. І як це не прикро констатувати, практично кожен третій, а в металургійній промисловості — кожен другий робітник працює у шкідливих умовах.

У згадуваній статті Ю.І. Кундієв на переконливих фактах довів: пріоритетом мають бути питання оздоровлення умов праці, запобігання хворобам і нещасним випадкам. Коли ж замість виділення коштів на здійснення необхідних профілактичних заходів видають гроші працівникам як компенсацію за втрачене здоров'я, то це — негуманна політика. До того ж вона призводить до невиправданих економічних втрат. Розрахунки показують, що такі втрати можуть досягати 10—20 % від ВВП.

Багаторічний досвід діяльності провідних компаній США, ФРН та й окремих наших підприємств свідчить про значну економічну вигоду від поліпшення умов праці, реалізації

програм, спрямованих на зміцнення здоров'я зайнятих у сфері виробництва. Завдання полягає у тому, щоб ці програми наповнити справді пріоритетним змістом і з якомога меншими витратами домогтися бажаних результатів.

Ю.І. Кундієв (другий зліва) у Комітеті експертів ВООЗ з професійного здоров'я. Женева. 1975 р.

Усі ці ідеї завжди присутні у виступах академіка Ю.І. Кундієва у пресі, на наукових і громадських форумах. У кожній його публікації, у кожній промові — чітка принципова позиція, високий професіоналізм і відповідальність громадянина за розв'язання проблем профілактичної медицини, захисту людини та навколишнього середовища від антропогенної хімічної експансії.

Сьогодні для України характерні всі ознаки екологічної кризи. Академік Ю.І. Кундієв вбачає вихід із кризового становища в тому, щоб знайти радикальний спосіб нейтралізувати все те негативне, що накопичилося за минулі десятиліття, і запобігти шкідливим впливам на довкілля у майбутньому. Ця проблема гостро постала сьогодні і в національному, і в глобальному вимірах. Характерний епізод, про який Юрій Ілліч розповідає, згадуючи свою поїздку до США 25 років тому: «Мене привезли у містечко, якому дали назву «Канал любові». Тут мешкали переважно люди, котрі воювали у В'єтнамі. Вони побудували котеджі у чудовому місці. Однак там були захоронені... відходи хімічного виробництва. Через кілька років у сім'ях почалися трагедії: жінки народжували дітей з вродженими дефектами. Американські фахівці запитали мене: «Чи можливе щось подібне у вас?» Я відповів, що такого у нас в принципі бути не може... Однак якби хтось тепер поставив мені аналогічне запитання, я був би менш категоричним. Сьогодні це питання стоїть перед усім світом.

Існує чимало фундаментальних проблем, які належить розв'язати науці. При цьому йдеться про концепцію сталого розвитку, про оптимальні методи знешкодження хімічних відходів, про запобігання небезпечному впливу на працюючих і населення загалом хімічних канцерогенів, алергенів, мутагенів, малих концентрацій техногенних забруднювачів, що спричиняють інші віддалені ефекти. Завдання складні, але вирішувати їх як пріоритетні і невідкладні необхідно».

Ю.І. Кундієв, М.М. Амосов, І.М. Трахтенберг у перерві наукового засідання. 1999 р.

Уся діяльність академіка Юрія Ілліча Кундієва й очолюваного ним Інституту медицини праці АМН України спрямована сьогодні на розв'язання цих наболілих проблем загальнонаціонального і планетарного значення.

МИНУЛЕ, ЯКЕ ЗАВЖДИ З НАМИ

До ювілею Ю.І. Кундієва мають вийти його мемуарні нариси, які він тільки-но завершив. Те, що Юрій Ілліч взявся за перо, свідчить про його шанобливе ставлення до пам'яті минулих літ, бажання поділитися з читачами усім, що було «ще вчора», нагадати про пережите, подивитися на нього крізь призму власного досвіду. Досвіду, в якому чітко проглядаються риси минулих подій, характерні ознаки різних етапів суспільного розвитку, а також особистість самого автора — з його послідовністю і відданістю науці, принциповісттю і мужністю. Мужність у науковій творчості — запорука успіху. І про це варто згадувати у дні ювілейних дат, коли настає пора підбиття підсумків.

Нехай же для нашого ювіляра життя завжди буде наповнене світлом наукової творчості, сміливих дерзань, радістю спілкування. А його спогади стануть для колег і нащадків щедрим даром досвіду і знань. Не варто «залишати в собі» те, чим слід поділитися зі своїми сучасниками. Мав рацію Ф. Бекон, стверджуючи, що пам'ять — це історія, а з історії ми черпаємо мудрість.

© ТРАХТЕНБЕРГ Ісаак Михайлович. Член-кореспондент НАН України. Академік АМН України (Київ). 2002.